

ભારત ક્રિકેટમાં
કિંગ, ફૂટબોલમાં?

સંઘર્ષનું બીજું
નામ સુનિલ યાદવ

ભુજની હોસ્પિટલ
બની ચમનગરી

૧૬ જૂન, ૨૦૧૭

abhiyanmagazine.com ₹ 20-00



અભિયાન

ગુરુકુલ સમાંતર શિક્ષણ પ્રણાલી બની શકે?

- - અને એક દૃષ્ટિકોણ ગૃહ - ગુરુકુલનો
- ઉનાળાની આકરી ગરમીમાં નેતાઓની ફિટનેસ ચેલેન્જ

મૂવી ટીવી સંજય દત્તની બાયોપિક - સંજુ

તમારા માટે, તમારી સાથે, સતત...

અભિયાન

૧૬ જૂન ૨૦૧૮

વર્ષ: ૩૪ અંક: ૦૨ સળંગ અંક: ૧૬૭૯



પથદર્શક : સ્વ. ભૂપત વડોદરિયા

તંત્રી : તરુણ દલાણી

(પીઆરબી એક્ટ હેઠળ સમાચાર સંપાદન માટે જવાબદાર)

સહતંત્રી : દેવેન્દ્ર જાની

કોપી એડિટર : હેતલ ભટ્ટ, સત્યજીત પટેલ

મુંબઈ : લતિકા સુમન

અમદાવાદ : હિંમત કાતરિયા, નરેશ મકવાણા, હેતલ રાવ

ભુજ : સુચિતા બોઘાણી કનર

ક્રિએટિવ ડાયરેક્ટર : મૌનિક ચાવડા

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : સમભાવ હાઉસ,
ચીફ જસ્ટિસ બંગલોની સામે, બોડકદેવ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫

ફોન : ૨૬૮૭ ૩૯૧૪, ૨૬૮૭ ૩૯૧૬, ૨૬૮૭ ૩૯૧૭

ફેક્સ : ૨૬૮૭ ૩૯૨૨

મુંબઈ કાર્યાલય : સમભાવ મીડિયા લિમિટેડ,
૨૦૨, હિન્દ રાજસ્થાન બિલ્ડિંગ,
દાદા સાહેબ ફાળકે રોડ, દાદર (પૂર્વ) મુંબઈ-૪૦૦૦૧૪.

વાચકોના પ્રતિભાવ :

abhiyaan@sambhaav.com

વેબસાઈટ :

www.abhiyaanmagazine.com

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં રૂ. ૯૫૦/-

Foreign Subscription : Rs. 5750 (Air Mail)

સંકયુલેશન :

૦૭૯ ૨૬૮૭૩૯૧૪-૧૫-૧૬, ૦૨૨ ૨૬૮૭૩૯૬૯

circulation@sambhaav.com

Marketing

Mumbai : Ph. : 022-2868 9144, 2414 9144

Ahmedabad : Ph : 079-2687 3914/16/17

Delhi : Ph : 011 - 2371 8171

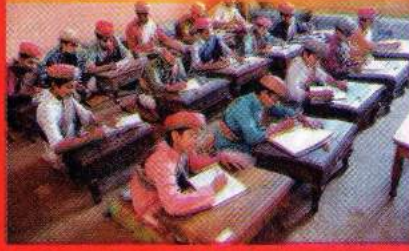
marketing@sambhaav.com

મુદ્રક અને પ્રકાશક વિજય પરીખે
સમભાવ મીડિયા લિમિટેડ વતી હાઇસ્કેન પ્રા.લિ.,
હાઇસ્કેન એસ્ટેટ, સરખેજ-બાવળા હાઇવે, ચાંગોદર,
અમદાવાદ-૩૮૨ ૨૧૩, ખાતે છાપ્યું અને અભિયાન હાઉસ,
૪ એ/બી, ગવર્નમેન્ટ ઇન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટ, ચારકોપ,
કાંદિવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ - ૬૭ ખાતેથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.



સમભાવ ગ્રુપ

અનુક્રમ



૨૫

ગુરુકુલમ્ : સમાંતર શિક્ષણ પ્રણાલી વિકસાવવા પ્રયાસ

એક કાળે ભારતીય શિક્ષણ પદ્ધતિ નાવંદા, તક્ષશિલા, વલ્લભી અને વિક્રમશિલા જેવાં ગુરુકુલોને કારણે વિશ્વવિખ્યાત રહી હતી. વિવિધ દેશના રાજકુમારો અહીં વિદ્યાભ્યાસ માટે કતાર લગાવતા હતા. હવે ફરી ગુરુકુલમ્ના નામે નવી શિક્ષણ પ્રણાલી વિકસાવવાના પ્રયાસ શરૂ થયા છે. નવા સંદર્ભ અને નવા માહોલમાં ગુરુકુલ પદ્ધતિની શિક્ષણ પ્રણાલીને જીવંત કરવાના પ્રયાસ સફળ થશે?



૨૩ નવજાત શિશુઓનાં મોત અદાણી હોસ્પિટલ વિવાદમાં



૩૬ ભારત : ક્રિકેટમાં કિંગ, પણ ફૂટબોલમાં?



૪૪ કોટેશ્વરમાં પાકિસ્તાની બોટનો જમાવડો

૨૦ ઉનાળાની આકરી ગરમીમાં નેતાઓની ફિટનેસ ચેલેન્જ

૪૦ શિક્ષણની ઘગશ અને સંઘર્ષનું નામ સુનિલ ચાદવ

૫૦ માતૃભાષાનો વારસો જાળવી રહી છે પ્રતિલિપિ...

હેમિલી બોલ



૪૯ માર્કેટ રિસર્ચ એનાલિસ્ટ: ઉત્તમ કારકિર્દી

નિયમિત કોલમ

૦૪ પંચામૃત

૧૧ તિકડમ

૨૧ ચર્નિંગ ઘાટ

૩૩ હૃદયકુંજ

૫૫ હસતા રહેજો રાજ

૫૭ નવલકથા

સંપાદકીય



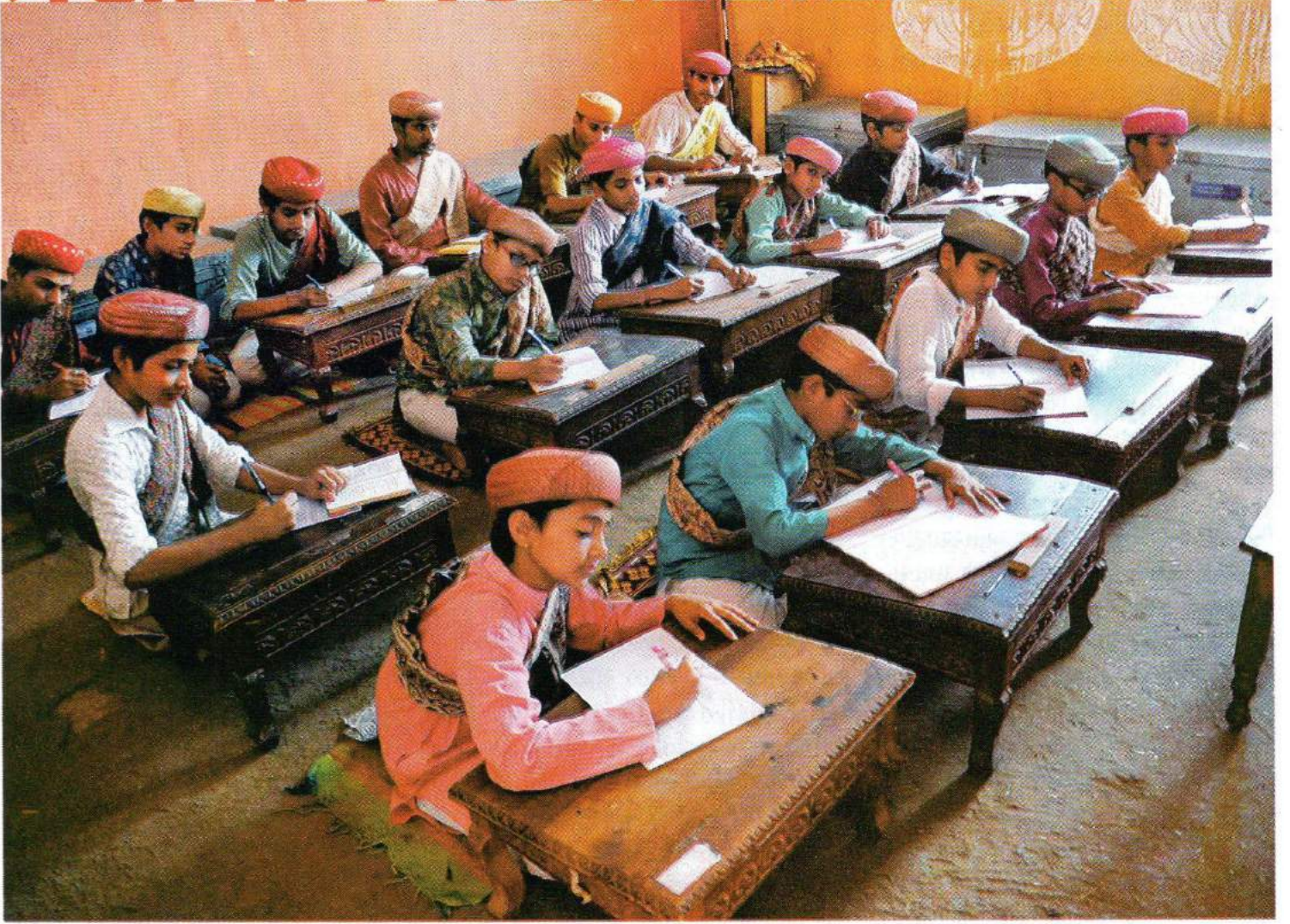
ગુરુકુલ : પ્રાચીન મોડેલ, અર્વાચીન સ્વરૂપ



દે શની ભાવિ પેઢીના ઘડતરનું કાર્ય શિક્ષણના માધ્યમથી જ થઈ શકે. આપણી કમનસીબી એવી રહી કે સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ પછી શિક્ષણના માળખાને દેશની જરૂરિયાતને અનુરૂપ નવો ઓપ આપી શક્યા નહીં. આપણા પાઠ્યપુસ્તકો અને તેમાંની વિગતો પણ મહદંશે બ્રિટિશ શાસનના સમયની રહી. તેમાં આવશ્યક ફેરફાર થયા નહીં. સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ પછી તેના પ્રત્યે પૂરતું ધ્યાન આપી શકાયું નહીં તેનું એક કારણ દેશ વિભાજનને કારણે સર્જાયેલી અનેક જટિલ સમસ્યાઓમાં સરકાર અને તંત્રનું સમગ્ર લક્ષ્ય કેન્દ્રિત થયેલું હતું, પરંતુ એ સમસ્યાઓ હળવી બન્યા પછીનાં વર્ષોમાં પણ દેશના શૈક્ષણિક માળખાની નવરચનાની દિશામાં વિચાર થયો નહીં. પરિણામે એ જ માળખું અને એ જ શિક્ષણ વ્યવસ્થા આજ સુધી ચાલી આવી છે. આ વ્યવસ્થાની જડતા એવી છે કે ઇતિહાસ કે વિજ્ઞાનનાં અનેક તથ્યો નવાં સંશોધનો પછી બદલાયા હોવા છતાં આપણા પાઠ્યપુસ્તકો જૂની વાતોનું જ રટણ વિદ્યાર્થીઓ પાસે કરાવે છે. શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં આવી જડતા ઘાતક નિવડે છે. દેશના નવા નાગરિકો કેવા તૈયાર કરવા છે એ વિશે સ્પષ્ટ દિશા-દર્શન ન હોય ત્યારે શિક્ષણ પૂર્ણ કર્યા બાદ જે ફાલ તૈયાર થાય તે સમસ્યા રૂપ બને એવી સંભાવના રહે. બનવું જોઈએ એવું કે નવા શિક્ષિત યુવાનો દેશની સમસ્યાના ઉકેલના કામે લાગે. આપણુ શિક્ષણ તો નાગરિકોને તેના નાગરિક તરીકેના વ્યવહાર અને કર્તવ્યો શિખવવામાં પણ નિષ્ફળ નિવડ્યું છે, પરંતુ શિક્ષણની નિષ્ફળતાની કથા કરવાથી કશું વળે તેમ નથી. જરૂરિયાત અનુસંધાનની જગત છે, એવું કહેવાય છે. એ હિસાબે હવે ટેક્નોલોજીના વિકાસની સાથે શિક્ષણમાં અને શિક્ષણ-તંત્રમાં પણ અનિવાર્ય બદલાવ થવા લાગ્યો છે, એ સારી બાબત છે. અલબત્ત, દેશમાં સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ દરમિયાન અને ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં પણ શિક્ષણમાં કેટલાક પ્રયોગો થયા. એનો વ્યાપ વિસ્તાર ન થયો એ આપણી કરુણતા ગણાય. જેમ કે અમદાવાદમાં ગાંધીજી દ્વારા ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરવામાં આવી. બ્રિટિશ શાસનના સમયથી ત્યાં સ્વદેશી શિક્ષણ અપાય છે. ગાંધીજીના આદર્શોને અનુસરીને એ એક આગવી યુનિવર્સિટી બની રહી. આજે પણ વિદ્યાપીઠના શિક્ષણનું અનેરું મૂલ્ય અને મહત્ત્વ છે, પરંતુ એ વૈકલ્પિક શિક્ષણ વ્યવસ્થા ન બની. એવાં નવાં મોડેલ પણ તૈયાર ન થયાં. એ જ રીતે મનુભાઈ પંચોળી દ્વારા સ્થાપિત દક્ષિણમૂર્તિનું શિક્ષણ પણ સુખ્યાત છે. એ સંસ્થા પણ એક અનોખો પ્રયોગ બની રહી, પરંતુ તેના વ્યાપ કે વિસ્તારનો વિચાર ન થયો. સરકારોએ પણ રાજ્યના શિક્ષણમાં આ શિક્ષણ સંસ્થાઓની સારી બાબતોને આવરી લેવા પ્રયાસ ન કર્યો. વ્યક્તિગત ધોરણે આવા પ્રયોગો થતા રહ્યા છે. છેલ્લા કેટલાક સમયથી દેશમાં ગુરુકુલના મોડેલને આદર્શ ગણીને નવેસરથી ગુરુકુલ પ્રણાલીના શિક્ષણ માટે પ્રયાસો હાથ ધરાયા છે. વિવિધ રાજ્યોમાં વિવિધ સંસ્થાઓ દ્વારા કરાયેલા આ પ્રયાસોની સમીક્ષા કરીને તેને વ્યાપક સ્તરે દેશવ્યાપી ધોરણે વિસ્તારવા માટે ગુરુકુલ સંસ્થાઓનું સંમેલન ગત દિવસોમાં ઉજવેલમાં થયું તેના અનુસંધાનમાં આ અંકની કવર સ્ટોરી શિક્ષણના એક નવા વિચારનો પરિચય આપે છે.

editor@sambhaav.com

ગુરુકુલમ્ : સમાંતર શિક્ષણ પ્રણાલી વિકસાવવા પ્રયાસ



એક કાળે ભારતીય શિક્ષણ પદ્ધતિ નાલંદા, તક્ષશિલા, વલ્લભી અને વિક્રમશિલા જેવાં ગુરુકુલોને કારણે વિશ્વવિખ્યાત રહી હતી. વિવિધ દેશના રાજકુમારો અહીં વિદ્યાભ્યાસ માટે કતાર લગાવતા હતા. આ દેશનાં ગુરુકુલોમાં હજારો આચાર્યો લાખો વિદ્યાર્થીઓનું ૧૬ વિદ્યા અને દુઠ કળાઓ થકી સર્વાંગી ઘડતર કરી રહ્યા હતા. દરેક ગામડાંઓમાં રહેલી પાઠશાળાઓમાં લોકોને જીવન ઉપયોગી શિક્ષણ અપાતું હતું. હવે ફરી ગુરુકુલમ્ના નામે નવી શિક્ષણ પ્રણાલી વિકસાવવાના પ્રયાસ શરૂ થયા છે. નવા સંદર્ભ અને નવા માહોલમાં ગુરુકુલ પદ્ધતિની શિક્ષણ પ્રણાલીને જીવંત કરવાના પ્રયાસ સફળ થશે?

himmat.kataria@sambhaav.com

એક મહિના પૂર્વે ઉજજૈનના મહર્ષિ સાંદીપનિ રાષ્ટ્રીય વેદ વિદ્યા પ્રતિષ્ઠાનમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વિરાટ ગુરુકુલ સંમેલન ભરાયું હતું. આ સંમેલનમાં ૮૦૦ કરતાં વધુ ગુરુકુલના પ્રતિનિધિઓ હાજર રહ્યા હતા. સંમેલનમાં હાજર કુલ ૩૫૦૦ લોકોમાંથી ૭૦૦ જેટલા લોકો તો આધુનિક શિક્ષણ પદ્ધતિ સાથે જોડાયેલા હતા. ભૂતાન, મ્યાનમાર, થાઈલેન્ડ, જાપાન, દુબઈ, કેનેડા, સિંગાપુર વગેરે દેશોમાંથી ૮૫ જેટલા પ્રતિનિધિઓએ સંમેલનમાં ભાગ લીધો હતો. આ દેશોમાંથી આવેલા કેટલાક ગુરુકુલ ચલાવતાં નથી, પણ ચલાવવા માંગે છે. ઈન્ડોનેશિયાની સરકારે તો ૧૫ ગુરુકુલ ખોલવાની જાહેરાત કરીને વિદ્વાન આચાર્યોની માગણી કરી છે. ભારતીય શિક્ષણ મંડળના સંગઠન મંત્રી મુકુલ કાનિટકરના કહેવા પ્રમાણે, આ સિવાય મોરેશિયસ, સાઉથ આફ્રિકા, વેસ્ટ ઈન્ડિઝ, ટ્રિનિદાદમાંથી ગુરુકુલ ખોલવાની માગ છે. આ સંમેલન બાદ દુનિયામાં ફરીથી ગુરુકુલ શિક્ષણની મુખ્ય ધારા બનવાની સંભાવનાઓ જોવાઈ રહી છે. જેમ યોગની આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે છબી બની તેમ ગુરુકુલ શિક્ષણ પણ પુનઃપ્રસ્થાપિત થશે.

ઉજજૈનમાં ભરાયેલા વિરાટ આંતરરાષ્ટ્રીય ગુરુકુલ સંમેલન પછી વર્તમાન શિક્ષણ પ્રથામાં સુધારાની કેટલીક આશાઓ જન્મી છે. આ સંમેલનમાં હાજર શીર્ષસ્થ લોકો અને તેમના સંભાષણ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ થયું છે કે દેશભરમાં નવાં ગુરુકુલો બનશે, વર્તમાન શિક્ષણ પ્રણાલીમાં ગુરુકુલોનો પ્રભાવ વધશે અને લોકોનો ગુરુકુલ શિક્ષણ પ્રણાલી ઉપર ભરોસો બેસે એ પ્રકારે આ શિક્ષણ પ્રણાલીનું બ્રાન્ડિંગ થશે.

ગુરુકુલની વાત કરતાં આપણા મનમાં પહેલો સવાલ એ થાય છે કે તો શું આવા ગુરુકુલમાં ભણીને બાળકો માત્ર કર્મકાંડ જ કરશે? ના, આ ગુરુકુલોને આધુનિક યુગને અનુકૂળ બનાવાશે. તેમાં બાળકોને સંસ્કૃત, વેદ-વેદાંગનો અભ્યાસ કરવાની સાથે કોમ્પ્યુટર વગેરેનું યંત્રવિજ્ઞાન પણ ભણાવાશે. કાનિટકર કહે છે, ‘ભવિષ્યમાં અમારું સ્વપ્ન આઈઆઈટી ગુરુકુલનું છે, જે પૂરું થશે.’

વિરાટ ગુરુકુલ સંમેલનમાં પરસ્પર વિમર્શથી ગુરુકુલોએ એકબીજાની શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિઓ શીખી. આપણે આધુનિક શિક્ષણ



ગુરુકુલમાં શરીર, મન અને આત્મા પ્રણયના વિકાસ ઉપર ધ્યાન અપાય છે

પ્રણાલીને પગલે ચાલીને ઉત્તરોત્તર નૈતિક હીન સમાજ બનાવી રહ્યા છીએ. વર્તમાનમાં નૈતિક શિક્ષણ ન અપાતું હોવાથી સમાજમાં અપરાધ અને હિંસા વધી રહ્યા છે. મેકોલે શિક્ષણનાં પરિણામોથી હવે આપણે સારી પેઠે અવગત થઈ ગયા છીએ. ગુરુકુળ પ્રણાલી સમાજને આદર્શ જીવન પદ્ધતિ તરફ દોરવાનું કામ કરે છે. હવે એ સમય આવી ગયો છે કે યોગની જેમ વિશ્વ ગુરુકુળનું મહત્ત્વ સમજે અને ભારત તેનો માર્ગદર્શક બને. દુનિયાભરમાંથી માત્ર વેદ-ગ્રંથના અધ્યયન માટે વર્ષે ૨ હજાર લોકો ભારતમાં આવે છે. દુનિયાના ઘણા દેશો પોતાના દેશમાં ગુરુકુલોની સ્થાપના કરવા માંગે છે. ભારત આગેવાની લે તો આખી દુનિયામાં ગુરુકુલો ખૂલી શકે છે.

ગુરુકુલ શિક્ષણ પદ્ધતિ એટલે આખા દેશમાં એક સમાજનું શિક્ષણ એવું નથી. આઈઆઈએમ, આઈઆઈટીની જેમ વિવિધ ગુરુકુલ પોતાની એક્સપર્ટાઈઝ પ્રમાણે શિક્ષણ આપે. જેમ કે કોઈ ગુરુકુલ માત્ર વેદ અને શાસ્ત્રોના અધ્યયન અને સંશોધન ઉપર જ કામ કરે છે તો અન્ય કોઈ સંગીત,

નૃત્ય જેવી કલાઓનું શિક્ષણ આપે છે. કોઈ ન્યાય વિશારદો તૈયાર કરે છે તો કોઈ કુશળ ગાણિતજ્ઞો. કોઈ ૧૬ વિદ્યા પૈકી કેટલીક શીખવતાં હોય તો કોઈ ૬૪ કલાઓ પૈકી કેટલીક શીખવે. વિદ્યાર્થીઓ મોટા થઈને પોતાની રસ-રુચિ પ્રમાણેના ગુરુકુલમાં પ્રવેશ મેળવે અથવા જે-તે ગુરુકુલ વિદ્યાર્થીની પ્રતિભા પ્રમાણે તેમને અનુરૂપ ગુરુકુલમાં પ્રવેશ અપાવી દે.

આજકાલ સા વિદ્યા યા વિમુક્તયેની કલ્પના જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. કેમ કે મુક્તિ અપાવતી શિક્ષા સ્વયં મુક્ત નથી. આજનું શિક્ષણ મહત્ત્વ સરકાર કે વેપારીઓના હાથમાં છે. પુરાતન કાળના ગુરુકુલો આ બધાથી નિરપેક્ષ રહ્યા છે અને સમાજ પોષિત રહ્યા છે. ગુરુકુલો સમાજ પોષિત, આચાર્ય કેન્દ્રિત, સરકાર નિરપેક્ષ, પુસ્તક નિરપેક્ષ અને વર્ગ ખંડ નિરપેક્ષ રહ્યા છે.

દેશમાં અત્યારે કુલ કેટલાં ગુરુકુલો છે અને તેમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી રહ્યા છે? પ્રશ્નના જવાબમાં ભારતીય શિક્ષણ મંડળના ગુરુકુલ પ્રકલ્પના પ્રમુખ અને સાબરમતી ગુરુકુલમ્ના પ્રધાનાચાર્ય દીપક કોઈરાલા કહે છે, ‘અમારો લગભગ ૧૨૦૦ ગુરુકુલો સાથે સંપર્ક થયો છે. આ ગુરુકુલોમાં ક્યાંય ૧૦૦ વિદ્યાર્થી તો ક્યાંય ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. એકાદ-બે શિક્ષક અને એકાદ-બે વિદ્યાર્થીઓવાળા ગુરુકુલોને પણ જોડી દેવામાં આવે તો ભારતમાં લગભગ ૪૦૦૦ ગુરુકુલો છે. નેપાળમાં ૨૫૦ જેટલાં ગુરુકુલ છે. વિક્રમ સંવત ૨૦૪૬ સુધી નેપાળના મુખ્ય શિક્ષણ પ્રવાહમાં ગુરુકુલ શિક્ષણ પણ હતું. ભૂતાન અને મ્યાનમારમાં પણ કેટલાંક ગુરુકુલ છે. ઈન્ડોનેશિયામાં ચાલતાં ગુરુકુલોને ડિસ્ક્રિલિંગ કહે છે. ભારત સહિત દુનિયાભરમાં બૌદ્ધ ધર્મના ગુમ્ફા કામ કરે છે. તેમની પરંપરા પણ ભારતીય ગુરુકુલ જેવી જ છે.’

વિરાટ ગુરુકુલ સંમેલનની પરિકલ્પના મુકુલ કાનિટકરની જ હતી. વર્તમાન શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ખામી અને તેમાં સુધાર વિશે વાત કરતાં કાનિટકર કહે છે, ‘આજે આપણે સ્વતંત્ર છીએ, પણ તંત્ર વિદેશી અપનાવવામાં આવી રહ્યું છે. જ્યાં સુધી તંત્ર આપણુ નહીં અપનાવાય ત્યાં સુધી આપણે વાસ્તવમાં સ્વતંત્ર નહીં થઈ શકીએ. વર્તમાન શિક્ષણ



પ્રથા એક ફેક્ટરીની જેમ કામ કરે છે. તેનાથી વ્યક્તિત્વ વિકાસ યોગ્ય રીતે થતો નથી. આજના યુવાનો સફળતા પાછળ ભાગે છે, જીવનને સાર્યક બનાવવાની તેમની દ્રષ્ટિ વિકસતી નથી. આજે વિદ્યાર્થીઓને વૈકલ્પિક, બહુ વૈકલ્પિક વગેરે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે, પણ જીવનના આધાર રૂપ અને જીવન સાથે જોડાયેલા પ્રશ્નો તેમાં હોતા નથી. જીવિકા સાથે જીવનનું પણ શિક્ષણ મળવું જરૂરી છે. ગુરુકુલ શિક્ષણ પ્રથા જ તેનો ઉકેલ છે. શિક્ષણ પ્રથા સરકાર દ્વારા નહીં, પણ સમાજ દ્વારા પોષિત બનાવવી પડશે. કૃષ્ણ હોય કે સુદામા, બધા માટે શિક્ષણ નિઃશુલ્ક હોવું જોઈએ અને આ માટે શિક્ષણને સામાજિક કાર્ય સમજીને સમાજના લોકો કામ કરે તે જરૂરી છે.

આ સંમેલનથી બીજો ફાયદો એ થયો કે દેશમાં સંચાલિત ગુરુકુલોને પરસ્પરની જાણકારી નથી. અલગ-અલગ રીતે ચાલતાં ગુરુકુલોને એક મંચ ઉપર લાવવા અને ગુરુકુલોની આધુનિક સમય પ્રમાણે શિક્ષણ પદ્ધતિ તૈયાર કરવા, સંમેલન તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શન માટેનું બન્યું છે.

ભારતીય શિક્ષણ મંડળ શિક્ષણ ક્ષેત્રે કામ કરતી સ્વયંસેવી સંસ્થા છે. કાનિટકરના કહેવા

પ્રમાણે, ગુરુકુલને લઈને ભારતીય શિક્ષણ મંડળ ત્રણ સ્તરે કામ કરી રહ્યું છે. પહેલી યોજના અંતર્ગત નવા ગુરુકુલોની માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવામાં આવશે. તેનાથી જે લોકો ગુરુકુલ ખોલવા માગે છે તેમના માટે યોગ્ય અને જરૂરી માર્ગદર્શન મળી રહેશે. બીજી યોજના છે દેશભરમાં ૫૦૦ કરતાં વધુ આચાર્યોને તૈયાર કરવા. આ માટે યોગક્ષેમ નિધિની યોજનાનો પ્રસ્તાવ મુક્યો છે. ત્રીજી યોજના છે દેશમાં વધુ 'ને વધુ યુગાનુકુલ ગુરુકુલોનું નિર્માણ કરવું.

ગુરુકુલો દેશમાં સંસ્કૃત અને સંસ્કૃતિની દરકાર લેવાનું મોટું માધ્યમ છે. ગુરુકુલ શિક્ષણની વ્યવસ્થા દરેક જિલ્લામાં હોવી જોઈએ અને તેમાં સમાજના દરેક વર્ગના લોકો સામેલ હોવા જોઈએ. ડૉ.મોહન ભાગવતે કહ્યું હતું કે, 'શિક્ષણ સ્વતંત્ર અને સમાજ આધારિત હોવું જોઈએ. સરકાર તેને પોષે અને બાધાઓને દૂર કરવાનું કામ કરે, પરંતુ સમાજે સરકાર પાસેથી અપેક્ષા ન રાખવી એ જ શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થા છે.' ગોવિંદદેવ ગિરીએ બીજી આઝાદી પર ભાર મૂકતા કહ્યું હતું કે, મેકોલેના શિક્ષણમાંથી દેશને આઝાદ કરાવવા બીજી કાંતિની જરૂર છે. અઢારમી

સદીમાં આપણી પૂર્વની શિક્ષણ પ્રણાલીને બદલી દેવામાં આવી. અંગ્રેજોએ ભારતને સાક્ષર બનાવ્યો પણ સુશિક્ષિત નથી બનાવ્યો. રાહુલ ભદંતે બોધીએ કહ્યું કે, પ્રાચીન શિક્ષણ પદ્ધતિને કારણે જ બુદ્ધે કરેલા ધર્મનો પ્રચાર આજે ૧૨૦ દેશોમાં ફેલાઈને ૫૪ પતાકા લહેરાવી રહ્યો છે. સંમેલનના સમાપનમાં દેશમાં ગુરુકુલ શિક્ષણ પદ્ધતિ સ્થાપિત કરવા આડે આવતી બાધાઓ દૂર કરવા માટે કેન્દ્ર સરકારને અપેક્ષા પત્ર મોકલવાની વાત થઈ. આખરમાં બધાએ મંથનના નિષ્કર્ષ રૂપ આ ૧૦ સંકલ્પો લીધા: ગુરુકુલ શિક્ષણ પ્રણાલીને પ્રોત્સાહન આપવા મન, વચન અને કર્મથી પ્રયત્ન કરીશું, પોતાપોતાના વિસ્તારમાં સંચાલિત ગુરુકુલોને સ્વાવલંબી અને સમાજ સંચાલિત બનાવવામાં યોગદાન આપીશું, ગુરુકુલ શિક્ષણને સમયને અનુરૂપ બનાવીશું, આધુનિક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ગુરુકુલ શિક્ષણનાં તત્ત્વોને સામેલ કરવાના પ્રયત્નો કરીશું, નવા ગુરુકુલો સ્થાપવા માટે ઉદાર હાથે દાન આપીશું, પોતાનાં બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે ગુરુકુલમાં દાખલ કરાવીશું વગેરે.

ઉજ્જૈન સંમેલનના અંતે દેશભરના ગુરુકુલોના અનુભવમાંથી પ્રેરણા લઈને રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ સમગ્ર દેશમાં આવા લાખો ગુરુકુલોની સ્થાપના કરવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે. તેનું અલગથી શિક્ષણ બોર્ડ સરકારી સ્તરે પણ બને અને તેમાં મેકોલેનું શિક્ષણ ન ભળે તેની તકેદારી રાખવામાં આવી રહી છે.

ભારતમાં ગુરુકુલનો યુગ પુનઃ ચાલુ થાય એવી આશા ભારતીય શિક્ષણ મંડળના સંગઠન મંત્રી મુકુલ કાનિટકરે જગાવી છે. તેઓ આ દિશામાં ભારે પુરુષાર્થ કરી રહ્યા છે. તેમણે કહ્યું કે, ગુરુકુલોનો આધાર આચાર્ય છે અને ભારતીય શિક્ષણ મંડળ આચાર્યોને તૈયાર કરવા માટે વિધિવત્ કેન્દ્રો બનાવશે. ભારતીય શિક્ષણ મંડળ ૪૦૦ આધુનિક આચાર્યો તૈયાર કરશે અને એ માટે ૧૫૦ કરોડ રૂપિયાનું ફંડ એકત્ર કરવામાં આવી રહ્યું છે.

એક કાળે દુનિયાભરના લોકો ભારતના ગુરુકુલોમાં શિક્ષણ મેળવવા આવતા હતા. આ સ્થિતિ ૧૮૨૩ સુધી ચાલી. ૧૮૨૩માં અંગ્રેજ અધિકારી થોમસ મુનરોએ સર્વેક્ષણમાં લખે છે કે ભારતમાં ૧૦૦ ટકા સાક્ષરતા છે અને તેમાંથી ૭૬ ટકા પૂર્ણ રૂપે શિક્ષિત છે.

ગુરુકુલ શિક્ષણ પદ્ધતિ એટલે આખા દેશમાં એક સમાજનું શિક્ષણ એવું નથી. આઈઆઈએમ, આઈઆઈટીની જેમ વિવિધ ગુરુકુલ પોતાની એકસપર્ટાઈઝ પ્રમાણે શિક્ષણ આપે

એનું કારણ એ હતું કે શિક્ષણ શાસન પર આધારિત નહીં, પણ સમાજ પર આધારિત હતું. ભારતમાં લાખોની સંખ્યામાં ગુરુકુલ હતાં, જેમાં અલગ-અલગ વિદ્યાઓના વિદ્વાન તૈયાર કરવામાં આવતા હતા. ૧૧૮૩માં મુઘલ આક્રાંતા ખિલજીએ નાલંદા વિદ્યાપીઠને સળગાવી દીધી અને એ સાથે ગુરુકુલ પદ્ધતિ ક્ષીણ થતી ચાલી. એ પછી આજે, ૧૨૦૦ વર્ષ બાદ આંતરરાષ્ટ્રીય ગુરુકુલનું આયોજન થયું. આ સંમેલનમાં આવા જ ગુરુકુલની પરિકલ્પના કરાઈ હતી. અમદાવાદના સાબરમતી ગુરુકુલમ્ (હેમચંદ્રાચાર્ય સંસ્કૃત પાઠશાળા), પુણેના મહર્ષિ વેદ વ્યાસ પ્રતિષ્ઠાન, સમરસતા ગુરુકુલ, કર્ણાટકના વૈદ વિજ્ઞાન ગુરુકુલ, બેંગલુરુના નિત્યાનંદ ગુરુકુલમ્ વગેરે આ સંમેલનની પ્રેરણા રૂપ હતા.

નમૂના રૂપ એવા અમદાવાદના સાબરમતી ગુરુકુલમ્ની પ્રવૃત્તિઓને સમજીએ તો આ ગુરુકુલમ્માં અત્યારે ૮૦ વિદ્યાર્થીને ૧૦૦ શિક્ષકો વિદ્યાભ્યાસ કરાવે છે. ૧૪ વિદ્યા અને ૬૪ કલામાંથી ઘણી અહીં શીખવવામાં આવે છે. ગુરુકુલની ગૌશાળામાં ૬૦ ગાયો છે. ગાયોનું ધારોણ દુધ બાળકોને પિવડાવવામાં આવે છે. વલોણાનું ઘી ખવડાવવામાં આવે છે. આયુર્વેદમાં માત્ર તલ અને સરસવના તેલને જ ખાદ્ય ગણ્યા હોઈ અહીં માત્ર તલના તેલનો જ ઉપયોગ થાય છે. રસોઈ લાકડાના ચૂલે બને છે. મીઠું નથી વપરાતું, પણ સિંધાલૂણ વપરાય છે. રસોઈમાં વપરાતી તમામ વસ્તુ ઓર્ગેનિક હોય તેવો આગ્રહ રખાય છે. ગુરુકુલમ્માં ૧ લાખ લિટરનો ભૂગર્ભ ટાંકો છે જેમાં વિશિષ્ટ નક્ષત્રમાં વરસેલા પાણીનો જ સંગ્રહ થાય છે. શિક્ષણનો વ્યાપાર ન થાય એ સિદ્ધાંત ઉપર ચાલતાં આ ગુરુકુલમ્માં શિક્ષણ સાવ નિ:શુલ્ક છે. આ ગુરુકુલમ્માં ઝીણી-ઝીણી બાબતોની ચીવટ રખાય છે.

એ પછી મળતાં પરિણામોની વાત કરીએ તો, આ ગુરુકુલમ્નો વિદ્યાર્થી તુષાર

‘દેશના તમામ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ ગુરુકુલ શિક્ષામાં છે’



ઉત્તમભાઈ શાહ, સ્થાપક કુલપતિ, સાબરમતી ગુરુકુલમ્

સાબરમતી ગુરુકુલમ્ના સ્થાપક કુલપતિ ઉત્તમભાઈ શાહ સાથે થયેલા વાતલાપના અંશો:

તમે અહીં નિ:શુલ્ક શિક્ષણ આપો છો, બધાં નવાં ગુરુકુલોમાં નિ:શુલ્ક શિક્ષણનો નિયમ પળાય છે?

નિ:શુલ્ક શિક્ષણ એ શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ છે. પૈસા લઈને પણ આ શિક્ષણ આપવું તે મફત મેકોલે શિક્ષણ કરતાં પણ સારું છે.

નવાં ગુરુકુલોની પ્રોફેશનલ થઈ જવાની ભીતિ કેટલી રહે છે?

તે ગુરુકુલો પ્રોફેશનલ થઈને પણ આ શિક્ષણ મળતું હોય તો નુકસાન કરતાં વધુ નફો છે.

મેકોલેનું જ ભણાવે છે અને નામ ગુરુકુલ રાખે છે તેમને તમે શું કહેશો?

મેકોલે ભણ્યા છે તેમાંનો મોટો વર્ગ તો આવું બધું ખોટું કરવાનું જ શીખ્યો છે. કોઈએ આસામમાં સેન્ટ મેરી ગુરુકુલ ચાલુ કર્યું છે. સ્કૂલો સાથે ગુરુકુલનાં નામો જોડાવાનું ચાલુ થઈ ગયું છે. એ તો થશે જ. એ માટે વાલીઓએ જાગૃત થવું પડે અને પોતે જે ગુરુકુલમાં પોતાના બાળકોને ભણાવ મુકે તે ગુરુકુલના શિક્ષણની તપાસ કરવી જોઈએ.

શું ભણે તો ગુરુકુલ કહેવાય?

જૈન શાસ્ત્રોમાં ૬૪- ૭૨ કળાઓ બતાવી છે. એવી રીતે સનાતન વેદોમાં ૧૪ વિદ્યા અને ૬૪ કળાઓ બતાવી છે. એ કળાના પાયા ઉપર વર્તમાનમાં આવશ્યક હોય તેવા અંગ્રેજી, કોમ્પ્યુટર જેવા વિષયો ભણાવે તે ગુરુકુલ ગણવું. ૬૪-૭૨ કળાઓ શિક્ષણનો ખજાનો છે. એ કળામાં જેટલી મહારત હાંસલ કરે એટલો એ વ્યક્તિ દુનિયામાં આગળ હશે. ૬૪ કળાઓમાં પ્રવીણ થવું એ તો લગભગ અશક્ય છે, પણ એમાંની ૫-૭ કળાઓ પણ હસ્તગત કરી લે તો એ વિશ્વનો શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિ બની જાય તેમ છે.

૬૪ કળાઓમાં તમે શીખવવા માટેની કળાઓની પસંદગી કેવી રીતે કરો છો?

અત્યારના સમય પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ અગત્યની એવી કળાઓ અલગ તારવી છે. અમે વિદ્યાર્થીઓની રસ, રુચિ જોઈને તેને તે વિષયમાં કેળવીએ છીએ.

ગુરુકુલમ્માં વિદ્યાર્થીઓ દીઠ શિક્ષકોનું પ્રમાણ કેટલું છે?

એ વર્ષ પહેલાં ૮૦ વિદ્યાર્થીઓ દીઠ ૧૨૦ ગુરુજી આવતા હતા.

અહીં કેટલાં વર્ષના વિદ્યાર્થીને પ્રવેશ મળે છે અને કેટલાં વર્ષ સુધી શિક્ષણ અપાય છે?

અમે પથી ૧૨ વર્ષ સુધીનાં બાળકોને પ્રવેશ આપીએ છીએ અને ૧૨ વર્ષ સુધી વિદ્યાર્થીની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે વિવિધ વિષયોનું શિક્ષણ આપીએ છીએ.

સમાજમાં ગુરુકુલમ્નું મહત્વ તમે કેટલું આંકો છો?

દેશ ફરીથી વિશ્વગુરુ બને તે માટે ગુરુકુલમ્ શિક્ષણ જરૂરી છે. ગુરુકુલ શિક્ષણ થકી જ વર્તમાનમાં દેશ સામે રહેલા ગરીબી, બેકારી, બીમારી, મોંઘવારી, અનીતિ, અનાચાર, દુરાચાર, વ્યભિચાર, હિંસા, બળાત્કાર, છૂટાછેડાથી લઈને સંતાનોનું નિરંકુશ થઈ જવું, વ્યસનમાં સપડાઈ જવું જેવી ઘર-ઘરમાં લાગેલી આગો... આ તમામ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ એકમાત્ર ગુરુકુલ શિક્ષા પદ્ધતિથી આવી જાય એવું આ શિક્ષણ છે.

સાબરમતી ગુરુકુલમ્માં ૮૦ વિદ્યાર્થીઓને ૧૦૦ શિક્ષકો વિદ્યાભ્યાસ કરાવે છે. ૧૪ વિદ્યા અને ૬૪ કલામાંથી ઘણી અહીં શીખવવામાં આવે છે. તેમને ગુરુકુલમ્ની ૬૦ ગાયોનું દૂધ, ઘી અપાય છે

વિમલચંદ તલાવટ માત્ર ૧૬ વર્ષનો છે, પરંતુ વૈદિક ગણિતમાં તેણે વિશ્વવિજેતાનો ખિતાબ જિત્યો છે. તુષારની પ્રતિભા એ રીતે આંકી શકાય કે રાજ્ય સ્તરની સ્પર્ધામાં તે ૫૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રથમ આવ્યો, રાષ્ટ્રીય સ્તરની સ્પર્ધામાં ૪૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાં પહેલા નંબરે



ગુરુકુલમાં ૧૪ વિદ્યા અને ૬૪ કલામાંથી ઘણી અહીં શીખવવામાં આવે છે

આવ્યો અને એ જ ક્રમમાં ઈન્ડોનેશિયામાં થયેલી વિશ્વ સ્તરની સ્પર્ધામાં ૧૯ દેશોના ૧૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓને હરાવીને વિશ્વ વિજેતા બન્યો. તુષારે ૭૦ સવાલોના જવાબ માત્ર ૨.૫૭ મિનિટમાં આપ્યા હતા. તુષારની આ ઉપલબ્ધિ પછી રખે એમ માનતા કે તુષાર એકલા ગણિતમાં જ રમમાણ રહેતો હશે. ૬૪ કલાઓમાંથી ૨૦ કલાઓનું તેને સારું જ્ઞાન છે. ગુરુકુલમાં તે સંગીત, ન્યાયવિદ્યા, જ્યોતિષ, આયુર્વેદ, કુસ્તી, મલખમ, યોગ, જુડો-કરાટેમાં પણ પારંગત છે. હાર્મોનિયમ અને ગાયનમાં તેની વિશેષ રુચિ છે. તુષાર તબલાં અને હાર્મોનિયમ વગાડતો હોય ત્યારે દર્શકો તેની કલા પર વારી જાય છે. આટલી નાની ઉંમરમાં ૨૦થી વધુ કલામાં પારંગત હોવું એ કંઈ જેવી તેવી સિદ્ધિ છે? તમે આગળ શું બનવા માંગો છો? સવાલના જવાબમાં તુષાર કહે છે, ‘હજુ હું મારા રસ, રુચિને તરાશી રહ્યો છું, હજુ નિર્ણય પર નથી આવ્યો.’ સાબરમતી ગુરુકુલમાં હરિયાણાના ૧૩ વર્ષીય વિદ્યાર્થી મનીષ ચૌહાણ ભલભલાને અચંબિત કરી મૂકે તેવાં ચિત્રો દોરે છે, માની ન શકાય કે આ એક કિશોરના પેઇન્ટિંગ્સ છે.

આ ગુરુકુલની મહત્વ કાર્યશૈલીનો શ્રેય

જાય છે સાબરમતી ગુરુકુલના સ્થાપક, કુલપતિ ઉત્તમભાઈ શાહને. ગુરુકુલ શિક્ષણમાં એવું તે શું છે કે તમે આધુનિક શિક્ષણને ફગાવીને તેને અપનાવવાનું આહ્વાન કરો છો? પ્રશ્નના જવાબ ઉત્તમભાઈની જીવન સફરમાંથી મળે છે. ઉત્તમભાઈને નાનપણથી ભણવામાં બહુ રુચિ હતી અને તેઓ હંમેશાં ભણવામાં પહેલા નંબરે આવતા. અમેરિકામાં અભ્યાસ કરીને વિશ્વના શ્રેષ્ઠ ડોક્ટર બનવાનું તેમનું સપનું હતું. તેમના પિતાએ તેમને ડોક્ટર બનવાની ના પાડી એટલે તેઓ તેમની સાથે વ્યવસાયમાં જોડાયા. ત્યારે તેમણે જોયું કે ભણેલી કોઈ વસ્તુ વ્યવસાયમાં તો કામ લાગી નથી. થયું કે આવું નક્કામું ભણવા-ભણાવવાનો શો અર્થ? અભ્યાસ અને મનોમંથનને અંતે એક પદાર્થ એમના મગજમાં બેસી ગયો કે વર્તમાન શિક્ષા ભારતીયોને દેશદ્રોહી, સમાજદ્રોહી, પરિવારદ્રોહી અને સ્વદ્રોહી બનાવવાની શિક્ષા છે. માનવમાંથી પશુ બનાવવાની આ શિક્ષા છે. તેમણે તેમનાં સંતાનોને આ શિક્ષણ નહીં આપવાનું નક્કી કર્યું. પચીસ વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે, તે વખતે બીજો કોઈ વિકલ્પ નહોતો. ઉત્તમભાઈ કીમ ગામમાં રહેતા હતા. તેમણે તેમના ૧૦ વર્ષના દીકરાને નવસારીના ચંદ્રશેખર મહારાજના તપોવનમાં

ભણવા બેસાડ્યો.

ત્યાર બાદ હું હિતરુચિ મહારાજ સાહેબના સંપર્કમાં આવ્યો અને તેમને શિક્ષણ વિશે પૂછ્યું ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે, આપણા શાસ્ત્રોમાં ૬૪ કળાઓની વિધિ આપેલી છે અને એ ભણાવવું જોઈએ.’ એ પછી ઉત્તમભાઈ કીમ છોડીને અમદાવાદ આવ્યા અને પોતાના અને ભાઈના પરિવારનાં ૧૧ બાળકોને લઈને તેમણે એક નાનકડા ફ્લેટમાં ગુરુકુલ ચાલુ કર્યું. એ સફળતાના પગલે સુરત, મુંબઈ અને શાહીબાગમાં પાંચ-પાંચ વિદ્યાર્થીઓ સાથે ત્રણ નવા ગુરુકુલોનો પ્રારંભ થયો. એક એકર જમીનમાં વર્તમાન ગુરુકુલ ૯ વર્ષ પહેલાં ૧૩ વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચાલુ કર્યું હતું. આજે ઉત્તમભાઈએ વિશુદ્ધ ગુરુકુલની શિક્ષણ પ્રણાલી દ્વારા વિશ્વસ્તરના તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કર્યા છે. ઉત્તમભાઈએ સ્થાપેલા ગુરુકુલમાં અનેક દેશોના વિદ્યાર્થીઓ પ્રવેશ મેળવવા કતારમાં ઊભા છે. ગુરુકુલમાં ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓનું વેઈટિંગ લિસ્ટ ચાલે છે. તેમની શિક્ષણ પ્રણાલીનો અભ્યાસ કરવા માટે દેશ-વિદેશના અનેક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ પણ સાબરમતી ગુરુકુલ પહોંચે છે. ઉજ્જૈનના સંમેલનમાં ગુરુકુલના વિદ્યાર્થીઓની મેધાવી પ્રતિભા જોઈને બર્મા, મ્યાનમાર, નેપાળ, ભુતાનના ૨૨ પ્રતિનિધિઓ આ સંસ્થાનો સઘન અભ્યાસ કરવા ગુરુકુલમાં ૪ દિવસ રોકાયા હતા. ઉત્તમભાઈ કહે છે, ‘આપણા સંતાનોને આહાર, વિહાર, શાસ્ત્ર, સંગીત, આયુર્વેદ સહિતની તમામ વિદ્યામાં પારંગત

ગુરુકુલનો વિદ્યાર્થી વિમલચંદ તલાવટ માત્ર ૧૬ વર્ષનો છે, પરંતુ વૈદિક ગણિતમાં તેણે વિશ્વવિજેતાનો ખિતાબ જિત્યો છે. રાજ્ય સ્તરની સ્પર્ધામાં તે ૫૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રથમ આવ્યો હતો

કરવા માટે આપણે ગુરુકુલ પરંપરાના શરણે આવવું જ પડશે. આ પરંપરાને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાનો સમય આવી ગયો છે. દેશમાં વધી રહેલા અપરાધ અને જાતિવાદથી દેશને મુક્ત કરાવવા માટે શિક્ષણ પ્રણાલી બદલવી પડશે, ગુરુકુલ શિક્ષણ પદ્ધતિ લાગુ પાડવી પડશે.’ ઉત્તમભાઈ માને છે કે શિક્ષાથી જ સુરાજ્ય લાવી શકાશે. ભારતને ગરીબી અને મોંઘવારી, બેકારી અને બીમારી, ભય અને ભ્રષ્ટાચાર, વ્યસન અને પ્રદૂષણ, વ્યભિચાર અને બળાત્કાર, હિંસા અને વ્યાજ મુક્ત બનાવીને શ્રેષ્ઠ ભારત બનાવવું હોય તો મેકોલે શિક્ષણ છોડીને ગુરુકુલમ્ શિક્ષણ અપનાવવું પડશે.

સાબરમતી ગુરુકુલમ્માં ભણાવવામાં આવતી કલાઓ અને વિષયોમાં ગણિત, આયુર્વેદ, જ્યોતિષ, ધર્મશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર, અર્થ શાસ્ત્ર, ન્યાય શાસ્ત્ર, નીતિ શાસ્ત્ર, પદાર્થ વિજ્ઞાન, શિલ્પ શાસ્ત્ર, વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, રત્ન શાસ્ત્ર, ભૂગર્ભ જળ વિદ્યા, તંત્ર શાસ્ત્ર, મંત્ર શાસ્ત્ર, યંત્ર શાસ્ત્ર, ધાતુ શાસ્ત્ર, શિલ્પ શાસ્ત્ર, વાસ્તુ શાસ્ત્ર, સંગીત કલા, અભિનય કલા, ચિત્રકલા, હસ્તલેખન કલા, પાકકલા, એકાઉન્ટ, વૈદિક ગણિત, પરા મેઘા(મીડ બ્રેન), પર્સનાલિટી ડેવલપમેન્ટ, મેનેજમેન્ટ, લીડરશિપ, યોગાભ્યાસ, એક્યુપ્રેશર જ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, મલખમ, કરાટે, માર્શલ આર્ટ, લાઠી, કુસ્તી, જૂડો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ગુરુકુલમ્માં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલાક તો ઇટાલી, સિંગાપોર, દુબઈ અને નેપાળથી પણ આવ્યા છે. વર્તમાનમાં સાબરમતી ગુરુકુલમ્માંથી પ્રેરણા લઈને જોધપુર, કણેરી, બેંગલુરુ, શિરસા, શિરોહી, ચેન્નાઈ, રાજપીપળા જેવા સ્થળોએ આવા ગુરુકુલોનો પ્રારંભ થઈ રહ્યો છે. મોરબીમાં સવા સો એકરમાં ગુરુકુલ ચાલુ થઈ રહ્યું છે. ભારતનું શિક્ષણ આવું હોવું જોઈએ, તેવું હોવું જોઈએ, ઘણા લોકોએ ઘણું લખ્યું, સાંભળ્યું, પરંતુ વ્યવહારિક, પ્રાયોગિક રૂપમાં સમાજ સમક્ષ પ્રસ્તુત આ અદ્ભુત ગુરુકુલમ્

મોરેશિયસ, સાઉથ આફ્રિકા, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, ટ્રિનિદાદમાંથી ગુરુકુલ ખોલવાની માગ છે. દુનિયામાં ફરીથી ગુરુકુલ શિક્ષણની મુખ્ય ધારા બનવાની સંભાવનાઓ જોવાઈ રહી છે



મુકુલ કાનિટકર, સંગઠન મંત્રી
ભારતીય શિક્ષણ મંડળ

પ્રાચીન ગુરુકુલ શિક્ષાનું મોડલ બની રહ્યું છે. આ ગુરુકુલમ્ની પ્રગતિ વિશે વાત કરતાં ઉત્તમભાઈ કહે છે, ‘બાળકોને ભણાવતી વખતે શાસ્ત્રો અને કલાઓનો મેં પણ અભ્યાસ કર્યો અને ત્યારે મને થયું કે આ શિક્ષણ તો અભૂતપૂર્વ છે. મને ખાતરી હતી એટલે તે વખતે હું વિદ્યાર્થીઓને કહેતો કે તમે સારી રીતે ભણીને તૈયાર થાવ, તમને જોઈને આખી દુનિયાની શિક્ષણ પદ્ધતિ બદલાશે, મારા બે ફ્લેટમાં ૩૦ વિદ્યાર્થીઓનું નિઃશુલ્ક ગુરુકુલ ચાલુ થયું. એક ફ્લેટમાં રહેવાનું અને બીજામાં ભણવાનું. હું શરૂઆતનાં છ વર્ષ સુધી પ્રસિદ્ધિથી દૂર રહ્યો છું. મેં કોઈને મુલાકાત નહોતી આપી. મારે બહાર આવતા પહેલાં બાળકોને તૈયાર કરીને વૈકલ્પિક શિક્ષણનું મોડલ રજૂ કરવું હતું. છ વર્ષ પછી અમારા બાળકોને દેશ-દુનિયા સામે મુક્યા. અમે પ્રસિદ્ધિ માટે એક રૂપિયો પણ ખર્ચ્યો નથી. રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘે આગામી દસ વર્ષમાં દેશનાં દરેક ગામમાં ગુરુકુલ બનાવવાની વાત કરી છે. કાનિટકરે આચાર્યોની ત્રણ તાલીમ શિબિર સાબરમતી ગુરુકુલમ્માં કરી છે.’

ઉત્તમભાઈ આધુનિક શિક્ષણને એમ કહીને પડકારે છે કે દેશના સૌથી સાધારણ બાળકોને પસંદ કરવામાં આવે અને ૧૦-૧૦ના સમૂહ

બનાવીને તેને હાર્વર્ડ, કેમ્બ્રિજ જેવા દુનિયાના ૧૦ સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્યાલયોમાં મોકલી દેવામાં આવે. ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ મને પણ આપવામાં આવે. વર્ષના અંતે જો મારા ગુરુકુલમ્નાં બાળકો સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્યાલયોના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીએ અનેક ગણા વધુ મેધાવી ન નીકળે તો મારું સર કલમ કરી દેવામાં આવે. પંજાબ કેસરી સમાચારપત્રમાં વિનિત નારાયણના લેખમાં આ ચેલેન્જ છપાઈ છે.

નવાં ગુરુકુલો માટે સૌથી મોટો પડકાર કુશળ અને ગુરુકુલ પરંપરાને અનુરૂપ શિક્ષકો મેળવવાનો છે. અત્યારે જોધપુર, કનેરી પીઠ, ચેન્નાઈ વગેરે નવાં ગુરુકુલો થયાં તેમાં અહીંથી શિક્ષકોને તૈયાર કરીને મોકલવામાં આવ્યા છે. ઉત્તમભાઈ કહે છે, ‘જેમને નવાં ગુરુકુલો ખોલવા હોય તેમને અહીં અભ્યાસ માટે થોડા દિવસ નિઃશુલ્ક રોકાવાની સગવડતા આપીએ છીએ. અત્યારે ૧૦૦ જેટલાં ગુરુકુલો નિર્માણની પ્રક્રિયામાં છે.’

ગુરુકુલનાં કેટલાંક ચમત્કારિક પરિણામો વિશે વાત કરતાં ઉત્તમભાઈ કહે છે, ‘અમારા નવ વર્ષના અનુભવમાં અમે જોયું છે કે માનસિક રીતે નબળા અને સાઈકિક છોકરાઓ વગર દવાએ સારા થઈ ગયા છે. એક વિદ્યાર્થી જૈનસંઘના ટોચના આગેવાનના પુત્રને અંગ્રેજી શાળામાંથી કાઢી મુક્યો હતો. તે ભારે ગુસ્સાવાળો હતો. શિક્ષક સહિત અન્ય વિદ્યાર્થીઓની બોચી પકડી લે, બટકા ભરી લે. તેની મનોચિકિત્સકની મહિને ૫૦૦૦ રૂપિયાની દવા ચાલતી હતી. તેના પિતા બાળકને લઈને અહીં આવ્યા અને મને કહે કે મારો દીકરો ભણે નહીં તો ચાલશે, એનો સ્વભાવ સુધારી આપો. અમે બધી દવાઓ છોડાવી દીધી. અહીં તેના સ્વભાવમાં ૧૫ દિવસમાં ૫૦ ટકા અને મહિનામાં ૮૦ ટકા સુધારો થયો. આજે તો એ વિદ્યાર્થી બધા વિષયોમાં ટોપર છે. આવા તો ઘણા દાખલા છે. કાળા છોકરાનો રંગ બદલાઈને ગોરો થઈ જાય. બેડોળ બાળક સુડોળ થઈ જાય. આવા ઘણા ચમત્કાર આ પરિસરમાં બન્યા છે. આ ગુરુકુલના દરેક બાળક સુડોળ, તેજસ્વી દેખાશે. અહીં જે બાળકના ચહેરા ઉપર તેજ ન દેખાય તો સમજવું કે તે નવો આવ્યો છે. અહીંના વિદ્યાર્થીઓના ચહેરા ઉપર દેખાતું તેજ દુનિયાની કોઈ શાળામાં ભાગ્યે જ જોઈ

સાબરમતી ગુરુકુલમ્માંથી પ્રેરણા લઈને જોધપુર, કણેરી, બેંગલુરુ, શિરસા, શિરોહી, ચેન્નાઈ, રાજપીપળામાં ગુરુકુલોનો પ્રારંભ થઈ રહ્યો છે. મોરબીમાં સવા સો એકરમાં ગુરુકુલ શરૂ થઈ રહ્યું છે



ગુરુકુલમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોએ બનાવેલી અદ્ભુત રંગોળી મન મોહી લે તેવી છે

શકે. ગણિતની સ્પર્ધામાં વિશ્વ ચેમ્પિયન બનેલા વિદ્યાર્થી ગુરુકુલમાં આવ્યે ત્રણ જ વર્ષ થયાં હતાં.’ અલબત્ત, આમ ગુરુકુલમ્ના વિશુદ્ધ ખાનપાન થકી જ શક્ય બન્યું છે.

ગુરુકુલમ્માં ૧ લાખ લિટરનો ભૂગર્ભ ટાંકો છે જેમાં વરસાદના પાણીનો સંગ્રહ કરીને તેને આખું વર્ષ માટે પીવાના પાણી તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. કુલ ૨૭ નક્ષત્રો છે અને એક નક્ષત્રમાં સૂર્ય ૧૩ દિવસ રહે છે. ચોમાસામાં દરેક નક્ષત્રમાં પાણીનો ગુણધર્મ અલગ હોય છે. ચોમાસાના ચાર મહિના વરસાદ પડે તે ચારેય મહિનામાં તેર-તેર દિવસે નક્ષત્ર બદલાય એ દરેક નક્ષત્રના પાણીનો ગુણધર્મ અલગ છે. જેમ કે આશ્લેષા નક્ષત્રનું પાણી ઝેરી ગણાય છે. તે પીવાય નહીં. આ નક્ષત્ર વધારે વરસે તો તે પાણીથી ખેતીમાં પણ નુકસાન થાય છે. પાક ન થાય અને રોગચાળો ફેલાય છે. આશ્લેષા પછી મઘા નક્ષત્ર આવે છે. મઘા નક્ષત્રનું વરસાદનું પાણી અમૃત તુલ્ય ગણાય છે. ૧૨ વરસ સુધી આ પાણીમાં કોઈ જીવાત ન પડે. શરીરનાં આંતરડાં, શરીર એકદમ સાફ કરી નાખે છે. ગુરુકુલમ્ના ભૂગર્ભ ટાંકામાં મઘા નક્ષત્રનું પાણી ભરવામાં આવે છે. આયુર્વેદના

હરિતસંહિતા ગ્રંથમાં ૩૬ પ્રકારના પાણીનું વર્ણન છે. તેમાં પ્રથમ ક્રમનું પાણી અંતરિક્ષ જળ એટલે કે વરસાદનું ઝીલેલું પાણી કહ્યું છે. ગુરુકુલમ્માં અપનાવેલી ખાનપાનની રીતો તમે કેવી રીતે અને ક્યાંથી અપનાવી? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા ઉત્તમભાઈ કહે છે, ‘મારા ઘરે શિક્ષણ ચાલુ કર્યું ત્યારે આયુર્વેદમાં ખાનપાનને લગતા વિષયોની જેમ-જેમ સમજ આવતી ગઈ તેમ તેને અમે અપનાવતા ગયા. મણિનગરના વિદ્વાન વૈદ્ય ભાસ્કરભાઈ હાર્ડિકર પાસેથી પણ ખાનપાનને લગતી કેટલીક સમજ મને મળી હતી. જેમકે ખોરાકમાં તલનું તેલ વાપરવું. જેમકે ગેસની રસોઈ કાચી ગણાય, એ અજીર્ણ કરે, એનાથી હૃદયની બીમારી થાય. બીપી વધે. ચૂલાની રસોઈ સુપાચ્ય હોય. અજીર્ણ ન થાય. અજીર્ણ ન થાય એટલે કોઈ રોગ જ ન થાય.’

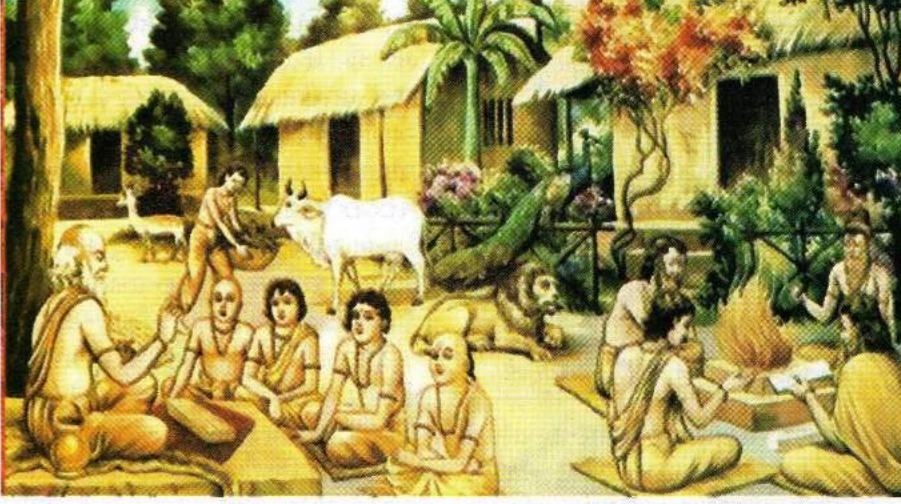
ભારતીય શિક્ષા શરીર, મન અને આત્મા ત્રણેયને સુખ આપનારી છે. મેકોલે શિક્ષણ શરીર, મન અને આત્મા ત્રણેયને દુઃખ આપનાર શિક્ષા છે. એ માણસને નાસ્તિક બનાવનારી શિક્ષા છે. શાળાઓમાં અને ઘરે બાળકોને ભણવાનું ટોચરિંગ થાય છે, તેને રમવા મળતું નથી એટલે તે ચીડિયું બની જાય

છે. અહીં બાળકો માટેની આચારસંહિતા એવી રીતે ગોઠવાયેલી છે કે તે શિસ્ત, અનુશાસન, જ્ઞાન, રમતગમત, યોગાસન બધું જ શીખે છે. આ વિષયો ભણવાથી મન શાંત થાય છે, ઓર્ગેનિક ખોરાક આપતા શરીર સૌજવ મળે છે. શરીર, મન તંદુરસ્ત રહેતાં આગળ જતાં શાસ્ત્રાભ્યાસથી તે આત્માના સુખ તરફ આગળ વધે છે. અહીં ૨૦૦ જેટલી દેશી રમતો રમાડવામાં આવે છે. ગુરુકુલમ્ પાસે ૧૦૦૦ જેટલી દેશી રમતોની યાદી છે.

ભારતીય શિક્ષણ મંડળ ગુરુકુલ શિક્ષણ પ્રણાલી વિશે ગમે તેવું મહત્વાકાંક્ષી આયોજન વિચારતું હોય તો પણ હજુ આ ખયાલ ઘણો તુટીપૂર્ણ છે અને વર્તમાન શિક્ષણ પ્રણાલીનો વિકલ્પ બની શકે તેમ નથી. ગુરુકુલના નામથી આપણા દિમાગમાં જે પ્રાચીન શિક્ષણ પ્રણાલીનું ચિત્ર ઊપસે છે એ પ્રકારના ગુરુકુલ મોડેલ તૈયાર કરવાની વાત નથી એ સ્વીકારીએ તો પણ આજે અસ્તિત્વ ધરાવતી શિક્ષણ પ્રણાલી સામે ગમે તેટલો તિરસ્કાર કે અણગમો હોવા છતાં તેની અનેક સારી બાબતોને સ્વીકારવાનો અને તેને ગુરુકુલ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં સ્વીકારવાનો અભિગમ રાખીને ચાલવું પડશે. જૂનું એટલું બધું સારું જ હતું એમ માનીને ચાલી શકાશે નહીં. તમામ પ્રણાલી અને વ્યવસ્થામાં સમયાંતરે વિકૃતિ આવતી હોય છે. વર્તમાન શિક્ષણ પ્રણાલી પણ સતત પરિવર્તનશીલ બની રહી છે અને આજના સ્વરૂપને પામી છે. આજે પણ તેમાં સુધાર થતા રહે છે. ગુરુકુલ શિક્ષણ પદ્ધતિમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીનનો સમન્વય થાય એ જોવાની સાથોસાથ તેને વિશ્વસનીય અને આજના સમયના સ્પર્ધાત્મક માહોલ સાથે સુમેળ સાધી શકે એવી બનાવવી પડશે. તો જ તેની સ્વીકાર્યતા વધશે અને સફળ બનશે. સાથોસાથ ગુરુકુલ પ્રણાલીના દૃષ્ટાંતોએ તેને અનુરૂપ આચાર્યો, શિક્ષકોનું માળખું, તેમની તાલીમ-અભ્યાસની વ્યવસ્થા ઉપરાંત તેમની આર્થિક સુખાકારીની ચિંતા પણ કરવી પડશે. કેમકે આ નવી શિક્ષણ પ્રણાલીમાં પણ પ્રતિભા સંપન્ન લોકોની જરૂર પડવાની અને પ્રતિભાઓને સસ્તામાં સુલભ બનાવી લાંબો સમય ચલાવી નહીં શકાય. આદર્શની વાતો કરીને શોષણયુક્ત મોડેલ નિર્માણ કરવાથી બચવા જેવું છે. ■

ભારતીય શિક્ષા શરીર, મન અને આત્મા ત્રણેયને સુખ આપનારી છે. મેકોલે શિક્ષણ શરીર, મન અને આત્મા ત્રણેયને દુઃખ આપનાર શિક્ષા છે. એ માણસને નાસ્તિક બનાવનારી શિક્ષા છે

-અને એક દષ્ટિકોણ ગૃહ ગુરુકુલનો...



સંસ્કૃત અને વેદોના વિદ્વાન તેમજ વૈદિક શિક્ષણના આચાર્ય પોતાના ઘરે ગૃહ ગુરુકુલની સ્થાપના કરે છે. તેમાં ૮ વર્ષની ઉપરની વયનાં બાળકો અહીં શિક્ષણ મેળવે છે. એક આચાર્યના ઘરે ચારથી પાંચ બટુક રહે છે. આચાર્યનાં બાળકો તેમના ગુરુભાઈ કે ગુરુબહેન ગણાય છે. ગૃહ ગુરુકુલમાં તેમને પારંપરિક શિક્ષણ જેમ કે વેદ પાઠ, વૈદિક ગણિત, વ્યાયામ, નદી, જળ, જંગલ, પર્વત, સમુદ્ર વગેરે પંચ તત્ત્વોનું મહત્ત્વ સમજાવવામાં આવે છે. પારિવારિક અને સામાજિક જવાબદારીઓનું શિક્ષણ પણ અપાય છે. બાળકને સરકારી શાળામાં પણ દાખલ કરાવી દેવામાં આવે છે જ્યાં તે અન્ય વિષયોનો અભ્યાસ કરે છે. એક બાળક ૧૨થી ૧૭ વર્ષ સુધી ગૃહ ગુરુકુલમાં રહે છે અને ત્યાર બાદ પોતાના પરિવારમાં પાછો આવી જાય છે. આ દરમિયાન કોઈ ડોક્ટર કે ઈજનેર બની જાય કે સરકારી નોકરીમાં લાગી જાય તો ગુરુકુલમાંથી તેમને વિદાય આપવામાં આવે છે.

ભારતીય શિક્ષણ મંડળના ગુરુકુલ પ્રકલ્પના ઉપાધ્યક્ષ દીપક કોઈરાલા કહે છે, ‘શાળાઓમાં બાળકો માત્ર પુસ્તકિયું જ્ઞાન મેળવે છે જ્યારે ગુરુકુલમાં બાળકો વ્યવહારિક અને દેશ, સમાજ તેમજ પરિવારની જવાબદારીનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.’ એક જ આચાર્ય બાળકોને વિજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર, કલા, રાજનીતિશાસ્ત્ર વગેરે બધા વિષયો ભણાવી શકે? પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભારતીય શિક્ષણ મંડળના સંગઠન મંત્રી મુકુલ કાનિટકરનું કહેવું છે કે, ‘ગૃહ ગુરુકુલોમાં બીજા ગૃહ ગુરુકુલોના આચાર્યોનું આવવા-જવાનું થાય છે. તેઓ પોતાના અધિકાર હેઠળના વિષયોને ત્યાં ભણાવે છે. સાથે બાળકોને વિવિધ વિષયોમાં પ્રવીણ બનાવવા માટે એક ગુરુકુલથી બીજા ગુરુકુલમાં મોકલવામાં આવે છે.’ ચાર-પાંચ આવાસીય વિદ્યાર્થીઓનો ખર્ચ આચાર્ય ક્યાંથી મેળવે છે? કાનિટકર કહે છે, ‘ગૃહ ગુરુકુલ કે ગુરુકુલ સરકારી મદદ નથી મેળવતા. સમાજના જ સક્ષમ વર્ગ આર્થિક તેમજ અન્ય મદદ કરે છે.’

ગુરુકુલ કે ગૃહ ગુરુકુલને સર્વસ્વીકૃત બનાવવાનો સંઘ પ્રયાસ કરે છે, પણ તે એટલું સહેલું નથી. છોકરાઓના પ્રવેશનું તો સમજ્યા, પણ કન્યાઓને લઈને સ્થિતિ સ્પષ્ટ નથી. ગૃહ ગુરુકુલમાં કન્યાને એડમિશન નહીં અપાવી શકાય તો સંઘનો વિચાર અધૂરો ગણાશે. કાનિટકરનું કહેવું છે કે, ગુરુકુલમાં કન્યા પ્રવેશની મનાઈ નથી, પણ એ માટે લોકોને તૈયાર કરવા પડશે. લોકોની કન્યાને ગૃહ ગુરુકુલમાં મોકલવાની અસહજતા દૂર કરવાની દિશામાં મંથન થઈ રહ્યું છે.

એક વિકલ્પ એવો છે કે મહિલા આચાર્યની સંખ્યા વધારવામાં આવે, સંમેલનમાં આ પ્રસ્તાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ગૃહ ગુરુકુલમાં કન્યાના પ્રવેશ જેટલો જ જટિલ મુદ્દો

જાતિગત બાબતોનો પણ છે. મોટા ભાગે ગૃહ ગુરુકુલ કે ગુરુકુલમાં પ્રવેશ યજ્ઞોપવિત બાદ જ આપવામાં આવે છે. પછાત વર્ગો અને દલિતોને યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર આપવામાં આવતા નથી. આ સમાજનાં બાળકોના ગુરુકુલ પ્રવેશનું શું? ગુરુકુલ પ્રકલ્પ સાથે જોડાયેલા લોકોનો દાવો છે કે વર્તમાન ગુરુકુલ અને ગૃહ ગુરુકુલમાં આવો કોઈ પ્રતિબંધ નથી. બાળકને ગૃહ ગુરુકુલમાં દાખલ કરાવવા માંગતા વાલીઓની ઈચ્છા હોય કે તેમના બાળકના યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર થાય તો આચાર્ય ખુદ યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર કરશે.

આ બધી જટિલ સમસ્યાઓનું સમાધાન થાય તો પણ સૌથી મોટો પડકાર ગુરુકુલો અને ગૃહ ગુરુકુલોની માન્યતાનો છે. અહીં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને ડિગ્રી કોણ આપશે અને તેની માન્યતા ક્યાંથી મળશે? કાનિટકર કહે છે, ‘હાલ તો આ સવાલનો અમારી પાસે પણ કોઈ જવાબ નથી. તેનો નક્કર ઉકેલ આવે તેની અમે કોશિશ કરી રહ્યા છીએ.’

એક અભિપ્રાય એવો પણ છે કે બધાં ગૃહ ગુરુકુલો અને ગુરુકુલોની જે-તે રાજ્ય અને જિલ્લાના ગુરુકુલો સાથે નોંધણી થાય અને તેને મહર્ષિ સાંદીપનિ રાષ્ટ્રીય વેદ વિદ્યા પીઠ પ્રતિષ્ઠાન માન્યતા આપે. વિદ્યાપીઠ તરફથી દસમા, બારમા અને સ્નાતકનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે તેને સરકારી શાળાઓ અને વિશ્વ વિદ્યાલયોની ડિગ્રી સમકક્ષ ગણવામાં આવે.

અહીં આચાર્યોની એક મોટી ચિંતા એ છે કે વૈદિક શિક્ષણ સમયાનુકૂળ નથી. ટેક્નોલોજીના વિકાસને કારણે વૈદિક શિક્ષણનાં અમુક પાસાં હવે ઉપયોગી નથી રહ્યાં. કેટલાંક વૈજ્ઞાનિક પાસાં અંગે વૈદિક શિક્ષણ મૌન છે. તેને કેવી રીતે દૂર કરવામાં આવે અને પાઠ્યક્રમમાં નવા વિષયો અને શોધોને સમાવવામાં આવે તે હજુ નક્કી નથી. ગુરુકુલો આ સમસ્યાનો ઉકેલ નહીં મેળવે ત્યાં સુધી ગુરુકુલ શિક્ષણ પ્રણાલી અંગેનો એ ભ્રમ દૂર નહીં થાય કે તેમાં માત્ર સંસ્કૃત અને વેદ જ ભણાવવામાં આવે છે. ■